

Sukilėlių vadas Karolis Zaluskis

Petras Juknevičius

Vienas iš XIX šimtmečio vykusių sukilimų, 1830–1831 metų sukilimas, smarkiai palietė Panevėžio miestą ir apskritį. Neeilinis vaidmuo jame tenka ir tuometiniam apskrities bajorų maršalkai grafiui Karoliui Zaluskiui.

Zaluskių giminė, turėjusi *Junosz* herbą, gerai žinoma Lenkijoje. Minimos trys šios giminės linijos Paliesėje ir Plocko krašte. Grafo K. Zaluskio protėvių reikėtų ieškoti trečiojoje minėto herbo giminės linijoje, kuri kiek labiau išgarsėjo XVIII šimtmečio. Ignacijus Zaluskis, Karolio senelis, iš Austrijos imperatorės Marijos Terezos gavo grafo titulą. Tėvas,

Teofilis Vaitiekus, ėjo įvairias pareigas Rusijos ir Austrijos imperijose. Jis buvo vedęs Honoratą Stempovską, Kijevo vaivados dukrą. Pirmą kartą ji buvo ištekėjusi už kunigaikščio Martyno Liubomirskio. Iš tos santuokos žinoma duktė Pranciška, pirmą kartą ištekėjusi už kunigaikščio Frideriko Liubomirskio, antrą – už barono Felikso Rene, mirė Drezdene 1844 m.

Teofilis Vaitiekus Zaluskis su Honoratą Stempovska turėjo du sūnus. Teofilis Juozas (1787–1866), auklėtas Vienoje, daugiau reiškėsi Austrijos valdomoje Lenkijos dalyje, dalyvavo Napoleono karuose, turėjo kapitono laipsnį. Vėliau jis – lenkų generolas, parašė atsiminimus apie Napoleono ir 1831 m. sukilimo laikus: „Wspomnienia o połku lekkokonnym polskim gwardji Napoleona I“ (1862) ir „Wspomnienia w skrocceniu z r. 1831“ (1860), be to, prancūziškai „La Pologne et les polonais defendus (...) contre les erreurs et les injustices français M. M. Thiers, Segur, Lamartine“ (1855, 2 leid., 1856). Buvo vedęs Zofiją Pšerembską, su kuria turėjo sūnų Zigmuntą.

Kitas Sūnus – Teofilis Karolis, būsimasis Panevėžio apskrities sukilėlių vadas 1831 m. kovose. Karolis Zaluskis gimė 1794 m. sausio mėn. 25 d. Varšuvoje. Šiame mieste prabėgo jo ankstyvoji vaikystė, čia jis mokėsi. Tėvams išsiskyrus (jo motina ištekėjo už rusams tarnavusio generolo O. Ygelštromo) K. Zaluskis atsidūrė tarp imperatorės Jekaterinos II dvariškių. Vis tik jo tėvas išsirūpino, kad jaunasis Karolis gautų lenkišką išsilavinimą: 1807 m. jis baigė Krokuvos kolegiją. Po to jis vėl išvyko į Sankt-Peterburgą, kur naudojosi patėvio sukurta šlove. Nuo 1812 m. jaunasis grafas užėmė pareigas carienės rūmuose, o nuo 1816 m. pradėjo pasiuntinio karjerą. Tais metais jis tapo Rusijos pasiuntinybės atašė Šveicarijoje, nuo 1822 m. – Prūsijoje.

Sunku pasakyti kas – patėvio mirtis ar vedybos apsprendė, kad K. Zaluskis apsigyveno Lietuvoje, Upytės (Panevėžio) apskrityje. Greičiausiai abu šie įvykiai. 1775 m. Leonas Ygelštromas Gulbinuose valdė 294 dūmus, o Rusijos pulkininkas Otonas Ygelštromas Gargžduose – 264 dūmus. K. Zaluskis vedė Ameliją Oginskytę (1803–1858), žinomo diplomato ir kompozitoriaus, garsiojo polonezo „*Adie a la patrie*“ („Atsisveikinimas su tėvyne“) autoriaus Mykolo Kleopo Oginskio (1765–1825) dukrą, iš pirmos pastarojo santuokos su Izabele Lasockyte. Beje, Oginskiai ir anksčiau giminiavosi su Zaluskiais: Trakų vaivada, kunigaikštis Tadeušas Pranciškus Oginskis (1712–1783) pirmą kartą buvo vedęs Izabelę Radvilaitę, o antrą – Kristupo Tiškevičiaus našlę, Jadvygą Zaluskytę.

Vos tik apsigyvenęs Gulbinų dvare 1826 m., K. Zaluskis buvo išrinktas Upytės apskrities bajorų maršalka ir šias pareigas ėjo iki 1831 metų. Kad Gulbinų dvaras priklausė K. Zaluskiui patvirtina ir šie šaltiniai: J. Bielinio duomenys („*Apie 1832 metus Gulbinų dvaras buvęs po Zaluskio valdžia, kuri išdalino vietiniams gyventojams, o palivarką (...) atidavė Jakovlevui*“); istoriko A. Šapokos rinktoje medžiagoje Panevėžio istorijai yra pastaba pieštuku, apie Gulbinų dvarą; Krekenavos regioniniame parke 2000 m. gegužės mėn. 12 d. vykusios konferencijos pranešimų tezėse iš parkotyrinko K. Labanausko pateikti duomenys („*Man besidomint Lietuvos dvarų kilme ir raida, lenkiškuose šaltiniuose pavyko rasti, kad Panevėžio sukilėlių vadu išrinktas apskrities bajorų vadas T. K. Zaluskis Lietuvoje turėjo dvarus „Gulbin“ ir „Skorobohatyszki“ (pirmasis dar minimas, kad 1829 m. viena iš Zaluskio dukterų gimusi „w Gulbinie na Litwie“).[...] brolis turėjo dvarus „Prystawiany“ ir „Puszolaty“ [...] Iš lenkiškuose šaltiniuose paminėtų Zaluskių valdų, „Gulbin“ galėtų būti Gulbinai, „Skorobohatyszki“ - Skrebiškiai arba Skrebotiškis, „Prystawiany“ – Prastavonys, „Puszolaty“ – Pušalotas*“).

1830 m. lapkričio pabaigoje Lenkijoje prasidėjo sukilimas. Gruodžio mėnesį žinios apie jį pasiekė Lietuvą. Vilniuje buvo įsteigtas specialus komitetas, palaikęs ryšį su Lenkijos sukilėliais ir laukęs jų paramos. Panevėžyje sukilėlių valdžia pradėjo kurtis 1831 m. kovo 30 dieną, o galutinai susiorganizavo balandžio 2-ją. O. Maksimaitienė, remdamasi F. Sliesoriūnu, rašo, kad Panevėžyje sukilimo aktą paskelbė K. Truskovskis ir buvęs Raseinių maršalka A. Pšeciševskis. Po to jie įkalbėjo apskrities maršalką grafą Karolį Zaluskį dėtis prie sukilėlių. Buvo įsteigta 5 asmenų Nuolatinė taryba, kuriai vadovavo K. Zaluskis. Iki atvykstant į Lietuvą iš Lenkijos generolui A. Gelgaudui, čia nebuvo vieningos sukilėlių vadovybės, nors ją sudaryti bandymų buvo. Buvo siūlomas A. Goreckis. Bet šis atsisakė, nes aristokratinė partija norėjo pastatyti žmogų iš savo tarpo su skambia pavarde. Buvo pasirinktas grafas Karolis Zaluskis. F. Sliesoriūnas mano, kad tai lėmė ir didelė raguviškio J. Straševičiaus įtaka Ukmergės ir Vilniaus apskrityse. Be to tuo metu minėtose apskrityse buvo Upytės (Panevėžio) apskrities sukilėlių būrių. Tiesa, K. Zaluskio vadu nepripažino Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių sukilėliai. Balandžio 16 d. pasitarime Ukmergėje buvo nutarta pulti Vilnių. K. Zaluskio žinion perėjo Trakų ir Kauno apskričių sukilėliai. K. Zaluskis stengėsi apsupti Vilnių iš visų pusių. Jis tikėjosi, kad užėmus Kauną, jį parems Kauno apskrities ir Žemaitijos sukilėliai. Bet tuo metu sukilėliams susiklostė nepalanki padėtis. Iš Daugpilio link Kauno žygiavo didelės rusų kariuomenės

pajėgos. Sukilėliai Kauno nepaėmė. K. Zaluskis pasuko link Kauno, bet paaiškėjus, kad rusai ruošiasi pulti Šiaulius, jis skubėjo pastoti jiems kelią. K. Zaluskio sukilėliai per Jonavą atvyko į Šėtą. Iš čia siuntė būrius į Šeduvą, bet jau buvo vėlu... Carinės kariuomenės generolo majoro F. Širmano dalinys balandžio 27 d. užėmė Panevėžį, išstūmė sukilėlius iš Šeduvos, o balandžio 29-ąją užėmė Šiaulius. Sukilėlių vadovybė Panevėžyje pakriko ir išbėgiojo. Tuo metu rusų kariuomenė puola Kėdainius. K. Zaluskis savo būrius iš Šeduvos traukė į Smilgius, o pats vyko į Panevėžį atkurti sukilimo vadovybės. Gegužės 2 d. K. Zaluskis Smilgiuose surengė savo būrių apžiūrą. Čia su ukmergiškių būreliu dalyvavo ir legendinė Emilija Pliaterytė. Iš Smilgių K. Zaluskio sukilėliai patraukė atgal į Šeduvą ir gegužės 3 d. apsistojo Prastavonių palivarke. Tai sužinojęs rusų generolas N. Sulima iš Naujamiesčio gegužės 4 d. išžygiavo Šeduvos link. K. Zaluskis nebuvo išstatęs sargybų, tik atsitiktinai 2 šauliai pastebėjo rusų dalinio avangardą ir spėjo šūviais pranešti apie artėjančią priešą. Prastavonių mūšį sukilėliai pralaimėjo. Mūšio pasekmės: nemažai sukilėlių žuvo ar buvo sužeisti, 58 pateko į nelaisvę, jie neteko 3 varinių patrankų, daug įvairių ginklų ir 70 gurguolės vežimų su kariniais reikmenimis. Rusų nuostoliai nedideli. K. Zaluskio sukilėliai per Baisogalą pasitraukė į Raseinius. Ten E. Stanevičius patarė K. Zaluskiui paleisti sukilėlių korpusą ir kovą tęsti mažesniais būriais. Tai vertė daryti ir sukilėlių tarpe pradėjusi plisti cholera. K. Zaluskis paleido korpusą, o pats – atsisakė vyriausiojo vado pareigų.

K. Zaluskis atkurė sukilėlių valdžią Panevėžyje. Iki lenkų generolo A. Gelgaudo kariuomenės atvykimo į Lietuvą, vieninteliems Upytės apskrities sukilėliams ne tik pavyko išlaikyti savo rankose apskrities centrą Panevėžį, bet ir atremti bei išvyti iš apskrities pakraščių caro kariuomenės dalinius. Tai irgi nemažas grafo K. Zaluskio indėlis. Jis gegužės 10 d. apskritį padalino į 4 dalis; paskyrė komendantus, kuriems pavedė visą karinę ir civilinę valdžią. K. Zaluskis nesutiko įeiti į centrinę Lietuvos vyriausybę. Tik generolo A. Gelgaudo prašomas sutiko būti neoficialiu valdžios patarėju administracijos reikalams. A. Gelgaudo kariuomenėje Karolis Zaluskis tarnavo ulonų majoru. Nepavykus birželio 19 d. užimti Vilniaus, kartu su lenkų generolo D. Chlapovskio kariais K. Zaluskis pasidavė Prūsijos valdžiai. Iš ten persikėlė į Austriją, 1834 m. gavo šios šalies pilietybę. Apsigyveno jis savo dvare Ivoniče, kur ir mirė 1845 m. lapkričio 28 d.

Caro valdžia visus K. Zaluskio dvarus Lietuvoje konfiskavo. Nedaug ką galima pasakyti apie grafo šeimą. Apie žmoną Ameliją yra

toks archyvinis A. Šapokos išrašas: „*Jo žmona slaugiusi (Gulbinuose) sukilėlius ir priešus, visiems budama švelni ir žmoniška. Lygiai kaip ir jos vyras...*“. Amelija, kaip ir jos vyrenysis brolis Ksaveras (1801–1837), buvusi muzikali. Amžininkai užsimena apie jos kūrybinius bandymus. Su seserimi Ema ji perdirbo Oginskio „Maršą – eksromptą“ skambinti fortepionu keturiomis rankomis. K. Zaluskis su Amelija Oginskyte sugyveno 6 vaikus: sūnus Mykolą, Karolį, Ireniją ir Stanislovą bei dukras Mariją ir Ema.

Šaltiniai ir literatūra

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – T.3. – Wrocław, Warszawa, Kraków. – 1992. – P.273.
2. A. Šapokos išrašai iš nurodytos literatūros, liečią Panevėžio miesto istoriją (1831 m. sukilimas ir Zaluskis) // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius. – F.233. – B.29. – L.28.
3. Avižonis K. Rinktiniai raštai. – T.4. – Vilnius. – 1994. – P.327.
4. Istoriszki pritikimai isz ukininku gyvenimo Lietuvoje. Ju praitė ir ateitė / Bielinis J. – Vilnius. – 1899. – P.29.
5. Juknevičius P. Grafaitė, kuriai daug metų skambina tėvynės varpai // Panevėžio rytas. – 1996 11 21.
6. Juknevičius P. Grafas K. Zaluskis vadovavo Upytės sukilėliams // Panevėžio rytas. – 1994 01 25.
7. Juknevičius P. Lietuviškoji Žana d'Ark // Tėvynė. – 1981 12 29.
8. Juknevičius P. Lietuviškoji Žana d'Ark Panevėžio krašte // Panevėžio balsas. – 1996 11 13.
9. Juknevičius P. Sukilėlių vadas Karolis Zaluskis // Išgarsinę Panevėžio kraštą. Konferencijos, įvykusios 2000 m. gruodžio 21 d., pranešimų tezės / Sudarytojas ir redaktorius P. Juknevičius. – Panevėžys. – 2000. – P.10-11.
10. Juknevičius P. Sukilėlių vadas Karolis Zaluskis // Tėvynė. – 2003 08 20.
11. Juknevičius P. 1831-ieji Panevėžio apskrityje // Tėvynė. – 1990 08 11.
12. Labanauskas K. Šis tas iš parkų raidos Upytės žemėje // Kraštovaizdžio architektūra regioniniuose parkuose. Konferencijos, įvykusios 2000 m. gegužės mėn. 12 d., tezės. – Panevėžys. – 2000. – P.15.
13. Maksimaitienė O. Iš Panevėžio istorijos. – Vilnius. – 1992. – P.31.
14. Niesiecki K. Herbarz polski. – T.10. – Lipsk. – 1846. – P.489-492.
15. Pugačiauskas V. Napoleono administracija Lietuvoje. – Vilnius. – 1998. – P.38, 39.
16. Sliesoriūnas F. 1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje. – Vilnius. – 1974. – P.111, 112, 171, 174, 197-199.
17. Straszewicz J. Les Polonais et Polonaises de la Revolution du 29 nowembre 1830, ou cent portraits des personnes qui ont figure dans la derniere guerre de l'independance polonaises. – Paris. – 1832.
18. Truska L. XVIII a. pabaigos Lietuvos bajorija (skaiciai ir sudėtis) // Lietuvos istorijos metraštis. 1992 m. – Vilnius. – 1994. – P.23.
19. Zaluskis Karolis // Lietuvių enciklopedija. – T.35. – Boston. – 1966. – P.28.
20. Бэлза И. Михал Клэофас Огинский./ Издание второе. – Москва. – 1974. – С.91.